

jaargang 47, nr. 4 december 2022 | prijs € 5,-

historisch tijdschrift

Historische Vereniging voor de IJsseldelta Jan van Arkel

LICHT OP JONG
STEDELIJK
MUZIEKKORPS

LAATSTE GROET AAN
HENK DE VELDE

FOTOSPECIAL:
DE OUDE HBS

BRUNNEPE IN DE MIDDELEEUWEN
Dorp in de schaduw van Kampen

KOM VERHALEN HALEN

De Stadsazerne is tot de nok gevuld met verhalen. Over (heel) vroeger, over fantasie, familiegeschiedenis, lokale verhalen, maar ook met cursussen, lezingen en toeristische informatie en tentoonstellingen. Er is altijd wat te doen!

In De Stadsazerne vind je:

- ◆ Bibliotheek Kampen
- ◆ Stadsarchief Kampen
- ◆ RTV IJsselmond
- ◆ Gemeentelijke archeologie
- ◆ Historische vereniging Jan van Arkel
- ◆ Tourist Information Kampen.

Met onze activiteiten verbinden we mensen met én aan elkaar. Veel van de activiteiten zijn gratis. Ons historische gebouw is sowieso een bezoek meer dan waard. Wanneer kom jij verhalen halen?

DE STADS
KAZERNE

WWW.DESTADSKAZERNE.NL
Oudestraat 216 • 038-202 2325

TIP
Zoek je een mooie plek voor
jouw vergadering, workshop,
cursus of presentatie?
Dat kan óók in
De Stadsazerne.

Ten geleide

Soms moet je gewoon beter kijken. Naar de oude HBS bijvoorbeeld, tegenover – ook goed naar kijken – het miraculeus van de slopershamer geredde oude ziekenhuisgebouw. En naar Villa Mary, dat er ook bij staat. Veel steden kennen zo'n eind-negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse krans van villa's en grote gebouwen rond de oude kern. Komt Kampen er toch bekaaid af. In Zwolle loop je de Van Royensingel af van NS-station naar centrum en ze glanzen je in tientallen tegemoet. Veel van die villa's zijn ontworpen door Willem Koch (1829-1922). Jawel, stadsarchitect in Kampen, die vooral elders werk naliet, en in Kampen die schitterende Gemeentelijke (!) Hogere Burger School met Gymnasium. Ziekenhuis, school en villa, gedieën een eenheid waar ooit de ruimte begon, de zuidelijke entree van een trotse stad. Kijk maar naar de fotospecial in dit nummer.

Kampen verhoudt zich slecht tot dit soort panden zodra ze hun oorspronkelijke functie verliezen. We weten het niet zo goed wat we ermee moeten, althans, het duurt zolang voordat ze een

nieuwe toekomst krijgen. En meestal beginnen we verkeerd, namelijk eerst afbreken en dan pas nadenken. Als we dat nou eens omdraaien, dan blijft het leuk in deze monumentale stad.

Hoe mooi is dat HBS-gebouw eigenlijk? De redactie besloot terug te keren naar de bron: foto's van toen het er net stond, onbedorven in zijn bedoelde kracht. Heerlijk is dan ons Stadsarchief. Onze loyale vrienden daar traden ons weer met de mooiste beelden tegemoet. Gewoon beter kijken dus, je weet niet wat je ziet.

Archeologen doen dat ook, met een gezonde capaciteit tot fantasie. Alexander Jager vertelt over het Brunnepe van de middeleeuwen waar niets van terug te zien is, tenzij je goed kijkt. Aan de hand van een optelsom van archeologische onderzoeken die er plaatsvonden, leidt hij ons rond.

Beschouwen is een kunstvorm van kijken. Wie dat goed kon, was Henk de Velde. Zijn overlijden stemt tot beschouwen, en dat doet Wilfried Vonk

in dit nummer terwijl hij Henks levensverhaal beschrijft. Henk wilde oneindig reizen, sterven op zee lag voor de hand, maar het gemis van zijn zoon bracht hem terug naar de wateren van zijn eigen jeugd.

Tenslotte: kijk goed naar het concoursdiploma van 1877. Kampen, althans het Stedelijk Muziekkorps, was niets minder dan nationale top, zo leert ons dit. Zelden zo'n rijk gedecoreerd diploma gezien. Tel die instrumenten eens op. Stuur de optelsom naar info@hvjanvanarkel.nl en win van de redactie een gratis drankje bij De Moriaan. Samen met Wouter Berns mag je dan kijken naar zijn schuttersstuk 'Hangen aan de Bar'. Je kijkt je ogen uit. Wij wensen u prettige feestdagen – kijk uit met vuurwerk - en alvast een gezond 2023!

De redactie

Achtergrondfoto: speculaasplanken uit de negentiende eeuw (collectie Stedelijk Museum Kampen)

Leden HV 'Jan van Arkel' geven zegen aan exploitatie *Kamper Almanak*

Het bestuur heeft groen licht gekregen van de algemene ledenvergadering om de *Kamper Almanak* vanuit de vereniging te exploiteren. De ingelaste ALV van 29 november ging – op enkele schriftelijk ingediende bezwaren vooraf na – vrijwel unaniem akkoord met alle voorstellen.

De ambitie om de afgelopen zomer door De Volksbank / SNS Historisch Centrum afgestoten *Kamper Almanak* voort te zetten, leidt tot een kleine verbouwing binnen de histo-

rische vereniging. Dankzij giften van De Volksbank, het Prins Bernhard Cultuurfonds en NUTKampen kunnen twee jaargangen gemaakt worden zonder onverantwoorde wissel op, of risico voor, de reguliere verenigingsbegroting. Daarna moet de KA op eigen benen staan. Het wordt voor het eerst sinds 1928 een betaalde uitgave. Leden betalen met 5 euro korting (15 in plaats van 20 euro) en kunnen dit per 1 januari via hun lidmaatschap verrekenen. Streven is de eerste editie van de

Kamper Almanak nieuwe stijl uit te brengen in juni 2023.

Inhoud

6 Brunnepe in de middeleeuwen

Brunnepe is nu een stadswijk van Kampen. Ooit was het een zelfstandig dorp, voortgekomen uit een ontginningsbuurschap. De oudste vermelding is van 1329, maar de nederzetting is veel ouder. Hoe zag Brunnepe er eigenlijk uit in de middeleeuwen? Stadsarcheoloog Alexander Jager reconstrueert de nederzetting van toen.

16 Kathedraal van het Kamper onderwijs

Een van de mooiste gebouwen van de stad wordt momenteel herbestemd. De voormalige HBS met gymnasium uit 1882 wordt geschikt gemaakt voor ouderenhuisvesting. Het HT dook in het Stadsarchief, op zoek naar beelden van de oorsprong van het pand dat uitdrukking moest geven aan de onderwijsambities voor de jeugd van een zich oprichtende, zelfbewuste stad.

22 Verhaal van een concoursdiploma

Bij het leegruimen van een zolder werd in de jaren negentig een kartonnen plaat aangetroffen met een diploma erop geplakt. Het bleek een eerste prijs, behaald door het Stedelijk Muziekkorps van Kampen op een muziekconcours in 1877 in Utrecht. Het kreeg een plaatsje in het verenigingsgebouw van het Stedelijk Orkest aan het Bolwerk. Theo van Mierlo en Leo Torn konden het niet laten en zochten uit hoe dat nou zat met dat diploma en stuitten op een boeiend verhaal.

29 Moriaan en Berns

Café De Moriaan wordt opgeknapt, maar haar beeldmerk, de zwarte piet met koksmuts, is verdwenen. Schuttersstuk Hangen aan de bar dat in 1992 door de jonge kunstschilder Wouter Berns op de achterwand werd geschilderd wordt dertig jaar na dato door Berns zelf gerestaureerd en ook aangepast. Onder gemor over 'woke-gedoe' pareert Berns kritiek met 'een ander perspectief' en toont exclusief in HT wat ervoor in de plaats komt. Over het verhaal van dit schilderij en dat van het oude studentencafé waar het voor staat.

34 In memoriam: Henk de Velde (1949-2022)

Henk de Velde overleed op 3 november 2022 op 73-jarige leeftijd. Een veelzijdig mens dat zijn hart volgde, grenzen verkende en verlegde. Zijn avonturen spraken tot de verbeelding, zijn solo-zeilreizen - zes keer de wereld rond - maakten hem beroemd. Maar Henk bleef 'gewoon Henk'. Wilfried Vonk herdenkt hem.

En verder

Fotoverhaal...met Henk de Koning
Omkijken...met Harry Stalknecht
Fotoverhaal steiger Spoorkade
Colofon
Adverteerders

14
36
38
39
39

In de schaduw van Kampen

Reconstructie van Brunnepe in de middeleeuwen

Brunnepe is nu een stadswijk van Kampen, maar ooit was het een zelfstandig dorp, voortgekomen uit een ontginningsbuurschap. De oudste vermelding is van 1329, maar de nederzetting is veel ouder. Hoe zag Brunnepe er eigenlijk uit in de middeleeuwen? Stadsarcheoloog Alexander Jager poogt de nederzetting van toen te reconstrueren op basis van bronnen en onderzoek, en leidt ons erin rond.

Uitgaande van historische bronnen zou Brunnepe uit de eerste helft van de 14^e eeuw moeten stammen, de oudste vermelding van het dorp is namelijk in 1329. Maar het is een veel oudere nederzetting. Naamkundig is 'Brunnepe' afgeleid van 'brun apa', wat in het Germaans of Keltisch 'bruin water' zou betekenen. Brunnepe werd namelijk gevestigd nabij enkele veenstromen, het riviertje de Riete was er één van. Vanuit het achterland ten noorden van het latere Kampen mondden deze stromen in de IJssel uit. Aan het bruine water van deze veenstromen zal Brunnepe haar naam te danken hebben.

Wanneer de eerste bewoners zich in Brunnepe vestigden, is slechts bij benadering bekend. Ook is onze kennis over hun bestaanswijze marginaal. Primair zullen dit agrariërs zijn geweest om het veengebied te cultiveren. Gezien de waterrijke omgeving zal het boerenbestaan aangevuld zijn met visserij. Brunnepe bezat vanouds een eigen haven en

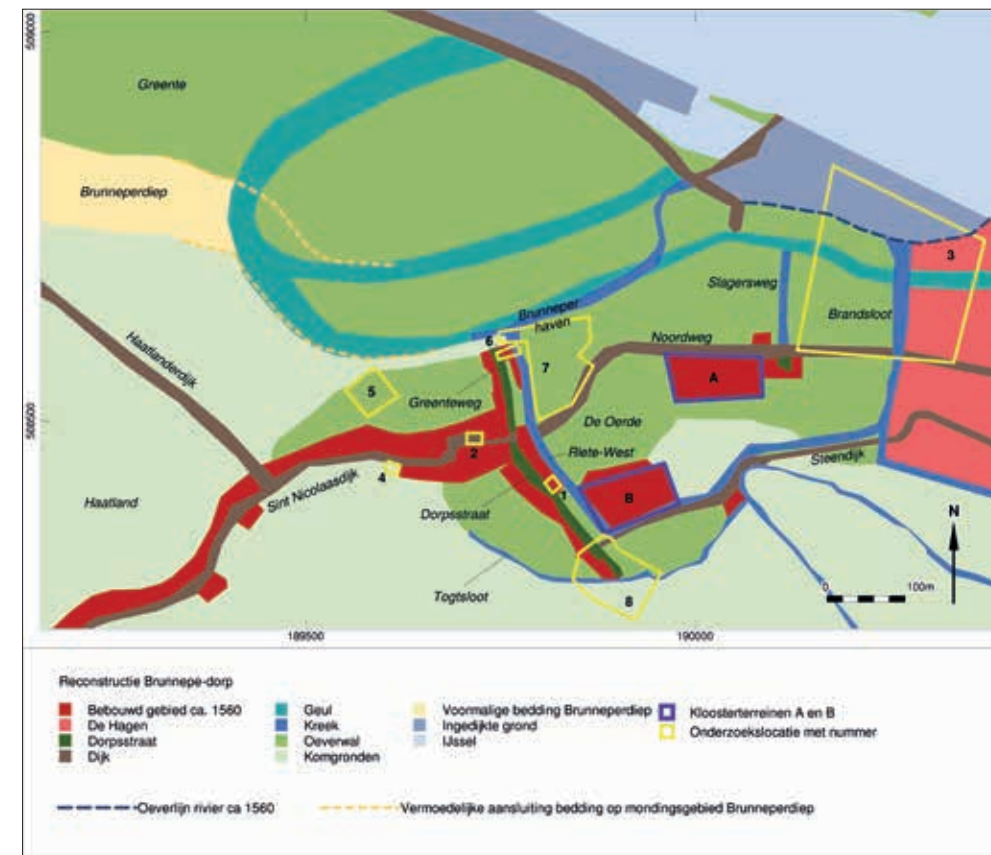
de buurschap moet zeker in de 14^e eeuw uitgegroeid zijn tot een dorp. Brunnepe lag binnen 'de stads-vrijheid' van Kampen, wat zoveel betekent als dat de inwoners onderworpen waren aan de stedelijke rechtsmacht. Toch zijn er aanwijzingen dat Brunnepe een vrij zelfstandig dorp was. Halverwege de 14^e eeuw vestigden particulieren hier een gasthuis,¹ dat tevens als ziekenhuis functioneerde. Ook dreven de dorpelingen enige handel; Deventer kooplieden waren verplicht belasting te betalen om goederen 'op den Oerd(e)' in Brunnepe te mogen lossen. De Oerd(e) was de dorpskom van Brunnepe. Aan de Oerd verzezen in de middeleeuwen ook twee kloosters die het dorp een zeker aanzien gaven.

Wie anno nu door het dorp wandelt, zal niets terugvinden van de middeleeuwse origine van Brunnepe. Het leed zware schade bij geweld van Staatsgezinde en Spaanse troepen in 1572 en 1578. Nauwelijks

hersteld van de vernielingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog, maakten de Fransen in het rampjaar 1672 de nederzetting met de grond gelijk. Door de nadien ingezette herbouw en de uiteindelijke transitie tot stadswijk van Kampen zijn alle bovengrondse bebouwingssporen van vóór circa 1750 uitgewist. Om de middeleeuwse gedaante van het dorp te achterhalen is een reconstructie nodig. In 1950 heeft Fehrmann hiertoe een poging gedaan.² Inmiddels zijn meerdere archeologische onderzoeken in Brunnepe uitgevoerd, waardoor onze kennis over de oudste historie van het dorp toegenomen is. In dit artikel wordt aangegeven in hoeverre dit bijdraagt tot een schets van Brunnepe's middeleeuwse gedaante. Op de bijgevoegde plattegrond zijn de opgravingslocaties (OL) genummerd.

De IJsseldelta

Tot ver in de middeleeuwen was het landschap waar Brunnepe gevestigd zou worden, en de directe omgeving

Reconstructie van de middeleeuwse plattegrond van Brunnepe. (Tekening van A. Botman naar kaartontwerp A. Jager)

ervan, een onbewoonbare veenstreek. Hierin kwam verandering door sedimentatiewerking van de IJssel. Aanvankelijk diende het IJsseldal voor afwatering van de Rijn. Sinds de laatste ijstijd had de IJssel geen verbinding met de Rijn meer. Door het IJsseldal stroomde in deze fase een weinig water vervoerende beek, de Oer-IJssel. Deze beek was een verzamelbekken, gevoed door onder meer kleine rivieren als de Berkel, de Oude IJssel en verschillende Sallandse beken.

In 550 of 600 kreeg de IJssel weer verbinding met de Rijn. Het waterdebiet (hoeveelheid water per kubieke meter) in het IJsseldal nam weer toe, de rivier trad regelmatig buiten zijn oevers en deponeerde klei op de veengebieden. Als gevolg van de sedimentatie stagneerde de veengroei. Ook kwamen oeverwallen langs

de IJssel tot stand en komgronden verder landinwaarts. Ter hoogte van het gebied waar Brunnepe gevestigd zou worden, was dit ook het geval. Tegen het midden van de 12^e eeuw was dit gebied geschikt voor bewoning en agrarische exploitatie zodat in de tweede helft van de 12^e eeuw de eerste ontginners zich in Brunnepe vestigden.

Naast de IJssel was ook een centraal in Nederland gelegen moeras, het Almere, een landschapsvormer. De uitstroom van de IJssel op het Almere veroorzaakte een zekere wisselwerking. Naast de eroderende werking van de IJssel op de venen in het centraal-Nederlandse moeras, bood het Almere weerstand aan de uitstroom van het rivierwater. Door deze barrière bezonk sediment in de IJsselmonding waardoor vanaf de 12e eeuw een delta ontstond waarin de

rivier zich vertakte. In deze tijd lag de deltarand ter hoogte van Brunnepe.

Nadat het zuidelijke deel van het Almere door een reeks stormvloedden in de periode 1164-1248 tot een zee uitgroeide, raakte de druk op de IJsselmonding verhoogd. De uitbouw van de delta vond vooral in de periode 1150-1400 plaats. Omstreeks 1350 bestond de IJsseldelta uit een net van meanderende riviertakken, gescheiden door zandbanken. De meest zuidelijke riviertak was het Brunneperdiep dat zich oorspronkelijk iets ten noorden van Brunnepe van het Rechterdiep afsplitste. Eén van de zandbanken in de IJsseldelta was de Greente, gelegen tussen het Brunneper- en het Rechterdiep. De Greente duikt in 1364 voor het eerst in de bronnen op als Haeghenigher Grynt.³

Bedijkingen

Als locatie voor het vestigen van Brunnepe selecteerden de kolonisten een relatief hoge oeverwal op de zuidelijke oever van het Brunneperdiep. Meer landinwaarts strekten zich de lager gelegen komgronden uit. Het Brunneper grondgebied werd doorsneden door de Riete, een veenriviertje dat met twee takken in het Zuiderdiep uitmondde. De Riete ontsprong in het veen ten westen van de oeverwal en zorgde mede voor afwatering van het veengebied. Tijdens de ontginning van het Brunneper gebied is de Riete als uitgangspunt genomen voor de cultivering van het land, waarbij de vereiste kavelsloten hun water afvoerden op het riviertje. Mogelijk vormde een slotenstelsel ten zuidoosten van de historische dorpskern, vastgelegd op de kadastrale minuutkaart uit 1832, nog een restant van het afwateringsstelsel. Eén van deze waterlopen, de Togtsloot, vormde de zuidelijke grens van de oeverwal. In 2021 is hier door archeologisch onderzoeks- en adviesbureau RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd waarbij de Togtsloot aangetroffen is (OL8).

Via een westelijke en een oostelijke tak mondde de Riete uit in het Zuiderdiep. De oever van de westelijke kreek is uitgekozen als vestigingsbasis door de ontginners van het Brunneper klei-op-veengebied. Ten westen van de kreek, langs de huidige Dorpstraat, perkte men een reeks huiskavels af, oftewel 'weren'. Om droge voeten te houden verrees de bebouwing op lage terpen. Op grond van aardewerkvondsten dateert de start van de oudste dorpsbewoning in de tweede helft van de 12^e eeuw. Aansluitend begonnen de Brunnepers in de eerste helft van de 13^e eeuw met de aanleg van een dijk

ter plaatse van de circa 175 meter lange Dorpstraat, de oudste waterkering van het dorp.

Efficiënt ontginnen van het vruchtbare Brunneper klei-op-veengebied vereiste grootschalige dijkanaanleg. Ook in Kampen realiseerden de eerste bewoners hun woonlocaties in de vorm van een reeks weren, in de tweede helft van de 12^e eeuw. Deze huiskavels bevonden zich in het zuidelijke deel van het centrum, aan de oostkant van de Oudestraat. Ter plaatse van de Oudestraat kwam in de eerste helft van de 13^e eeuw een dijk langs de IJssel tot stand, de oudste waterkering van de stad. Aan de noordkant van de Oudestraat buigt de Kamper dijk westwaarts af. Ter hoogte van Brunnepe is deze dijk in de eerste helft van de 13^e eeuw doorgetrokken naar het noordelijkste punt van de Dorpstraat. Voorbij die westwaartse afbuiging, tot aan de Dorpstraat,

staat dit dijksegment bekend als de Noordweg.

Kort na het midden van de 13^e eeuw schonk bisschop van Utrecht Hendrik van Vianden (1252-1267) grond aan de stad Kampen. In 1284 bevestigde zijn opvolger, elect Jan van Nassau, deze gift met een oorkonde waarin met name het Sint Nicolaasbroek vermeld wordt. De bisschoppelijke schenking heeft zodoende betrekking op grond ten noorden van Brunnepe, te weten het Haatland en de Greente. In 1329 wordt in de Oudste Foliant een erf vermeld dat gelegen was buiten *den dorpe van Bronope toe Zante Nicholawesbroecke toe*.⁴ Deze zinsnede bevat de oudste vermelding van Brunnepe.

Na de schenking door Hendrik van Vianden begon de aanleg van een dijkkring rond het poldergebied ten westen van Kampen die in ongeveer de periode 1275-1300 tot stand

kwam. Het noordoostelijke segment hiervan is de Sint Nicolaasdijk, die aansluit op de Noordweg. De dijkkring bestaat aan de westkant uit de Zwartendijk en aan de zuidzijde uit de Slaper. Binnendijs lagen de stadswelden van Kampen, de Broeken en de Maten. Alleen met toestemming van de stad mocht men hier (rond)vee weiden.

Kort na voltooiing van de dijkkring duikt de Sint Nicolaasdijk al in de bronnen op, namelijk in 1302. Tijdens graafwerkzaamheden in 1994, op het perceel Sint Nicolaasdijk 13 (OL2), kon een segment van deze dijk gedeeltelijk bestudeerd worden. Er werd gegraven in de noordelijke dijkflank. Algemeen zijn dijken uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd in het Kamper gebied walachtige verhogingen, bestaande uit een reeks ophogingslagen, afgedekt door een kleimantel. Aan de Sint Nicolaasdijk kon een ophogingspakket van zo'n twee meter dikte met lagen van klei, zandige en humeuze klei, een enkele zandlaag en humeuze kleilagen vastgesteld worden. De bovenzijde van de dijk was afgetopt, zodat de mantel niet meer aanwezig was. De dijkvoet bleek verstevigd met rijnshout in de vorm van wilgentakken. De lagen liepen in noordelijke richting geleidelijk af. Op grond van het vondstmateriaal lijkt een aanleg van de dijk aan het eind van de 13^e of het begin van de 14^e eeuw aannemelijk.

Primair was de Noordweg een waterkering tegen het Rechterdiep. Ten noorden van Brunnepe takte het Brunneperdiep van het Rechterdiep af. Op de zuidelijke oever van deze zijtak kwam de Sint Nicolaasdijk tot stand. De Zwartendijk en de Slaper beschermden de stadswelden tegen de Zuiderzee, die vanaf de late

13^e eeuw een voortdurend grotere bedreiging vormde.

Vervolgens vond de verdere uitbouw van het Brunneper dorpsgebied plaats. In de 14^e eeuw werd de bebouwingslint van de Dorpstraat noordwaarts verlengd tot aan het Brunneperdiep. Dit is de Greenterweg.

Veeteelt en vis

Uit deze periode is enige informatie beschikbaar over de bestaanswijze van de Brunnepers. Uit een historische bron blijkt dat men veeteelt bedreef. In 1391 was het recht om koeien te weiden in de Broeken en de Maten voorbehouden aan bewoners binnen het ommuurde gedeelte van Kampen.⁵ Het weiderecht van de Brunnepers was beperkt tot de Greente en Seveningen.

Hiernaast visten de dorpelingen in de 14^e eeuw. Dit kan afgeleid worden uit de vondst van middeleeuws vissersgerij tijdens een opgraving aan de Dorpstraat in 1993 (OL1).⁶ Naast boeren en vissers zullen zich in het dorp schippers en ambachtslieden, werkzaam in de scheepsbouw, gevestigd hebben.

De Hagen

Aanvankelijk waren Kampen en Brunnepe gescheiden nederzettingen. Door herhaaldelijke uitbreiding van Kampen in noordelijke richting was in de 14^e eeuw de Hagen ontstaan. Dit voorstadje grensde aan het dorpsgebied van Brunnepe. Stadswijk en dorp werden van elkaar gescheiden door de oostelijke tak van het riviertje de Riete, waarvan de benedenloop gekanaliseerd moet zijn. De Riete-Oost werd ook wel aangeduid als de Brandsloot. Deze situatie is nog fraai weergegeven op de kaart van Kampen door

Jacob van Deventer uit ongeveer 1560. Op deze kaart is goed te zien dat de Noordweg ook door de Hagen liep en eindigde tegen de kade van de vestinggracht van Kampen, die in de jaren 1460-1465 gegraven is.⁷

Evenals Brunnepe was de Hagen niet ommuurd. De stadswijk was aan de IJssel gelegen en bezat aan landzijde een stelsel van grachten. De oostelijke grens werd gevormd door de vestinggracht van Kampen, aan de zuidkant was een gegraven waterloop, genaamd de 'grachte', die de Brandsloot met de vestinggracht verbond. In 2005 en 2006 is door archeologisch adviesbureau BAAC onderzoek gedaan ten noorden van de Noordweg, aan weerszijden van de voormalige Brandsloot (OL3). In het Brunneper gebiedsdeel is een grondpakket uit de 17^e-19^e eeuw aangetroffen. Op een waterput met een koepelgewelf uit de 19^e eeuw na, zijn hier geen bewoningsresten gevonden.

In de Hagen is gegraven op een locatie waar volgens de genoemde kaart door Van Deventer bebouwing aanwezig moet zijn geweest. Op de kaart vertoont het voorstadje een duidelijke stedelijke lay-out. Veel Nederlandse steden werden tijdens de middeleeuwen door brand geheel of gedeeltelijk verwoest. In 1524 moet ook de Hagen door brand grotendeels vernietigd zijn. Aangezien de kaart door Van Deventer bebouwing vertoont, moeten de afgebeelde gebouwen in de periode 1524-1560 tot stand gekomen zijn. Vergelijkbaar met Brunnepe heeft de Hagen in jaren 1572 en 1578 oorlogsschade geleden en is het voorstadje in 1672 volkomen verwoest. Er bestond dan ook geen hoge verwachting om veel van de middeleeuwse bebouwing terug te vinden.

Detail van het netexemplaar van de plattegrond van Jacob van Deventer (ca. 1557-1558) met Brunnepe en de Hagen (Biblioteca Nacional España)

